

Kabdebó Lóránt

Szabó Lőrinc pályaképe

Költői és műfordítói életműve a magyar líra ritka kivételes teljesítménye. Életműve nemcsak valamely történeti jelen idő eseményeinek átélése, emberi és társadalmi igények bejelentése, hanem a létezés egészében való jelenlét átgondolásának poétikai alkalma. A költő *Tao te king* című, 1931-ben írott versének szavaival: „igaz egész csak ellentéteiddel együtt lehetsz”. Szabó Lőrinc verseinek sokak által dicsért formai erőssége: ennek a sokféleségnek az összefogása a kompozícióban. Sokat emlegetett merész poétikai szabálytalanságai: a változtathatatlan látszó rend szabályain ütött sebek; az üdvözülésért kiáltó szenvedés ziháló jajdulásai. Mintha századunk világirodalmának olyan nagy lírikusai vitatkoznának ezekben a költői szólásokban, mint Gottfried Benn és T. S. Eliot, akiket ő maga is fordított. Verseinek többféle olvasata érvényes lehet, mégis, azt hiszem, a többféle tendenciájú olvasatnak egyszerre való megjelenítése adhatja a Szabó Lőrinc-i költészet világirodalmilag is érvényes jelentőségét.

Ha költői alakját imigyen látom föltűnni, életműve a huszadik századot leginkább reprezentálók közé tartozhat. Azt a századot szólaltatja meg, amelyben minden következetes törekvés éppen önmaga ellentétére váltott át; ahol a kimondott szó a megfogalmazásba fogás pillanatától máris mást fedez; a tett pedig oly sokszor élt ellenkezésben az erkölccsel; és az ember végső menedéke, a magány is újabb kiszolgáltatottság terepévé lényegül át: „Magányod barlangját kard kutatja át” – írja 1931-ben a *Politika* című versében. Minden látványosan önmaga ellentétéként is létezik. Egyidejűleg is, de utólag szemlélve még inkább. A költő is keresztúton áll, mint évszázadának emberisége.

Születésének véletlene úgy hozta, hogy egyidős volt a huszadik századdal. A század poklaiból visszatekintve ‘boldog békeidőknek’ nevezett időben született, 1900. március 31-én. Az Osztrák Magyar Monarchia egyik megyeszékhelyén, Miskolcon, a század elejére ipari központtá és vasúti csomóponttá alakuló vidéki városban. A vasútállomáshoz közeli, széphanzású Újvilág utcában, egy, csak csúfnevén emlegetett, zajos kocsmá szomszédságában született. Mára a kicsiny házak eltűntek, a helyén épült lakótelepen a költőről elnevezett sétány és a nevét viselő általános iskola utal a száz éve történetekre. Véletlenül született itt. Ugyanis édesapja mozdonyvezető volt, közel akart lakni az állomáshoz, de mivel szükségszerű pihenésében zavarta a zajos környezet, ezért nemsokára továbbköltözött a család. Különben is szinte évenként másik városban laktak, az apát más-más telephelyre vezényelték.

A költő ősei kálvinista papok és tanítók voltak. A protestantizmust és a magyarságot a harmincéves háború idején védő Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől a család nemességét is kapott, *gáborjáni* előnévvel. Mivel mesterséget jelentő vezetékneve családnévként igen gyakori, a költő felmenői a ritkának számító Lőrinc keresztnevet társították hozzá, sőt gyakran használták megkülönböztetésül nemesi előnevüket is. A költő maga is első publikációin még G. Szabó Lőrinc-ként szerepel. Édesapja elhagyta a családi tradíciót, nem akart latinul tanulni, kibukott a középiskolából, így lett megbecsült mesterember, akitől fia – a *Tücsökzene* kései tanúsága szerint – megtanulhatta a dolgok és tények tiszteletét. A költő elődei anyai ágon Lengyelországból politikai okokból elmenekült, az új hazában is balsors üldözött, elszegényedett nemesek. Nagyapja már „ezermester volt, gépész;” de „ősei Lengyelországból jöttek, valahogy / a trónhoz is közük volt” – imigyen szedegette össze a költő az *Anyám mesélte* című versében a családi legendát.

Az elemi iskoláit Miskolcon kezdi, Balassagyarmaton folytatja és Debrecenben végzi, ugyanitt, az egyik legmagasabban kvalifikált kálvinista középiskolában, a Református Főgimnáziumban ismerkedik meg a magyar és a világirodalom jelenségeivel, a

természettudományok eredményeivel és az értelmiségi társasági élet szabályaival. Osztálytársai voltak – többek között – a fizikus Bay Zoltán és a szintén költő Gulyás Pál.

Első, még parnasszista hangvételű verseivel a Nyugat szerkesztőjénél, Babits Mihálynál személyesen jelentkezik, aki verseit csak később közli ugyan, de bevezeti az írók akkori kedvelt találkozó helyére, a Centrál kávéházba, rövid egyetemi tanársága idején demonstrátorává fogadja, majd utóbb lakását is megosztja az albérletekben nyomorgó egyetemi hallgatóval.

Az ifjú diák már latinból, görögből (mindjárt a legnehezebbet, Pindaroszt!), németből és franciából fordít, jegyzeteit gyorsírással készíti, és Babits közvetlen tanítványaként nemsokára angolból magyarítja kiadók számára a Fitzgerald-féle Omar Khájjám-verseket majd Shakespeare összes szonettjét, és Coleridge *Ének a vén tengerésről* című balladás remeklését. A Baudelaire-centenáriumra készülve pedig két nagynevű költő és műfordító, Babits Mihály és Tóth Árpád választja társául, hogy hárman fordítsák le a múlt századi költő gyűjteményes verskötetét, a *Fleurs du Mal*-t. Ez a fordítás nemcsak Baudelaire bemutatása, hanem a századelő magyar versnyelvének a szecesszióknak összefoglaló emlékműve lesz.

Első versei a Nyugat 1920. júniusi számában jelennek meg. Ekkorra már járatos a legújabb európai költészetben, Babits mellett – és talán ellenében is – Stefan George költészetét tartja példaképének és vitatkozva-tájékozott a századelőtől kifejlődő avant-garde mozgalmakban. Első kötete, az 1922-ben megjelent *Föld, Erdő, Isten* ritka elismerést vált ki. Még külalakját is külön méltatja a Nyugat: hiszen a híres Kner kiadó és nyomda egyik legszebb kiállítású kiadványa. Költőileg is szerencsésnek mondható csillagállás alatt indul: egy történelmi katasztrófa sújtotta környezetben poétikailag érvényesen tudja egyszerre megéreztetni az emberi kiszolgáltatottságot, a fiatal ember pánerotizmusát, és a létezés rendjében való tájékozódást.

A kötet még Babits baráti védettségében, ifjonti szerelmek és egyetemi társasági élet sikerei idején keletkezik. Megjelenése pillanatában ez a védettség már a múlté. A fiatalember fokozatosan elveszíti mestere barátságát. Menyasszonyát, Tanner Ilonkát, a később felvett nevén Török Sophieként ismert költőnőt Babits veszi feleségül, és ez a kezdetben baráti hármasság egy életre szóló személyes ellentét forrása lesz. Egyetemi tanulmányait abbahagyva a fiatalember megnősül, családfenntartó lesz, akire rászakad az értelmiségi nyomor. Állást vállal Az Est-lapoknál, előbb hírek gyorsírással lejegyzője, majd stílusserkesztő. Az Est-lapok konszernje az első világháború után szerveződik: egy bulvárlap, Az Est újjgazdag tulajdonos szerkesztője megvásárolja az ország két nagymúltú liberális lapját, a Pesti Naplót és a Magyarországot, majd az Athenaeum könyvkiadót és nyomdát. Ezzel létrejön a főváros legjelentősebb sajtóhatalma. Szabó Lőrinc előbb Az Est-nél dolgozik, majd 1926-27-es másfél éves megszakítás után a Pesti Naplóhoz hívják vissza, végül 1928. őszétől 1944. végéig a Magyarországnál lesz olvasószervező. Mikes Lajos 1922. május 6-tól megindítja Az Est konszern három lapjára kiterjedő irodalmi rovatot. A költő számára így hosszú ideig Az Est-lapok nemcsak munkahelyet, de publikációs lehetőséget is jelent.

Ekkortól szerveződik a költő kalandokkal teli szerelmi élete is. A rövidebb-hosszabb viszonyok mellett 1924 végétől előbb titkos, majd 1928 nyarán egy drámai feltárulkozás során a feleség számára is nyilvánvalóvá váló kapcsolata kezdődik felesége legjobb barátnőjével. Vékesné Korzátí Erzsébet utóbb kiválóan képzett individuálpszichológus nevelőnő, aki az ostrom idején példás érzékenységgel menti a megrázkódtatásokon keresztülment zsidó gyermekeket, és ezért utóbb Jeruzsálemben, a Jad Vasemben emlékfát ültetnek fia és az ő tiszteletére. Ekkor még egy jól menő fehérnemű kereskedő hitvese, az évtized végére csőd szélén álló kereskedő válófélben lévő felesége. A költő házasságának történetével a *Harminchat év* című posztumusz levelezésgyűjtemény ismert meg, szerelmi kapcsolatát *A huszonhatodik év* című (1950–1951-ben írott) szonett ciklus és a *Huszonöt év* címmel a mostani könyvhétre megjelenő dokumentumkötet örökíti meg.

A minden fiatal nemzedék életében elkövetkező mester (ez esetben: Babits) és az elindító

folyóirat (ezúttal: a Nyugat) elleni, (az akkori fiatalok esetében 1923-tól érő) szokásos generációs szervezkedésnek Szabó Lőrinc lesz egyik vezéralakja és folyóiratuknak, az 1927-ben meginduló Pandorának a főszerkesztője. A folyóirat története szintén a szokásos: a már összevont ötödik-hatodik szám után anyagi okokból és a résztvevők közötti széthúzás következtében megszűnik, adósság és másfél éves munkanélküliség marad a vállalkozás személyes következménye.

Ennek az időszaknak a kötetei a *Kalibán* (1923), *Fény, fény, fény* (1926), *A Sátán Műremekei* (1926) címűek. Stefan George klasszikus modernsége, a Kurt Pinthus szerkesztette *Menschheitsdämmerung* című antológia avantgarde-ja és – Rába György érzékeny megfigyelése: – a görög kardalok hatására olyan monológ-verset alakít, amelyben a szociális feszültséget és a korszak kulturális züllését feloldandó egybefog egyfajta Vezér-képzetet és a Költő alakját, mint azt éppen a George-kör ideológusa, Max Kommerell mutatja be a Hölderlinnel záruló klasszikus német költészetre hivatkozva. Szabó Lőrinc szociális elégedetlensége következtében a „legyen a költő hasznos akarát” ars poeticájával eljut a „Kellenek a Gonosz fegyverei!” szélsőségéig: versében perverz gondolati ellenkezéssel – borzadva, de hódolva is – idézi Kalibánt (1923), a könyvégető modern technikust, és velemondja egy elképzelt Vezérrel, – T. S. Eliot *Coriolanus*-töredékeivel egyidőben – világmegváltásra felkészülő hatalmi programját (1928). Hogy mindjárt kétségbe is vonja mindezt! A kor európai expresszionista verseitől elkülönülnek az ő versei, ugyanis a lázadás messianisztikus, jövőt szolgáló hivatásában nem hisz a költő, a változtathatlanság feltételezésével írja néptribuni indulatú verses szónoklatait.

Később, megújult költői horizontjáról átdolgozza a húszas években keletkezett verseit. Mégis, az ekkori versek hozzájárulhattak Szabó Lőrinc költői megújulásához, a bennük felhalmozódó ellentmondások a világlíra folyamatába kapcsolhatták a költőt. Hangsúlyoznom kell: nem szöveghatásról, hanem a világirodalom egymást nem ismerő alkotóinak egymástól független kísérleteiről van szó, amelyek csak mai horizontról munkálnak össze világirodalmi értékű eredmények alakításában. Olyan költői kísérletek jelennek meg, amelyek végeredménye alapvetően megváltoztatja a költészet hagyományos kérdező-horizontját.

Az 1932-ben megjelent *Te meg a világ* kötet verseiben, Stirner szélsőséges individualista filozófiájától is ihletetten, a személyiség szenvedélyes szabadságharcát vívja a költő. Sokak megítélése szerint ez a kötet jelenti – József Attila *Eszmélet* körüli verseivel egyetemben – a század magyar lírájának csúcsteljesítményét. A kötet világa olyan konok és következetes költői megszólalás, amely állandó igazságra törekvésével éppen az egy Igazság létezését kérdőjelezi meg; a költői pálya beteljesítése ellenére azt tudatosítja, hogy az ember nem érhet el semmilyen teljességet; a hit szolgálatában álló kálvinista papi nemzedékek neveltjében éppen e kötet során bicsaklik meg a hit: Istenhez vágyódását a tények rideg tisztelete utasíttatja vissza minduntalan. Ebben a kötetben rögzül az a poétikai gyakorlat, amelyet dialogikus költői paradigmának nevezhetünk. A művön belül poétikai különböztetéssel egyszerre jelenik meg egyfajta aktor és néző: „az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk” – ahogy Niels Bohrt idézve a fizikus Heisenberg rátalál a műalkotásra és a tudományos ténykedésre akkor egyként érvényes metaforára. A művön belül egyszerre szólal meg a változtatni akarás vággyal teli szólama és a változtathatlanság tudomásulvételének törvénytmondása.

Szabó Lőrinc költészete első olvasásra könnyen érthető. Éppen ezért könnyen félre is érthető. Ugyanakkor a nyelvi extravaganciákat kerülő, grammatikai pontosságú mondatformálás és a hagyományos formálású versalakzat éppen az ellentmondásosság megjelenési formája. Az állítás-kétségbevonás-tagadás egyszerre való jelenlétét biztosítja a versben. Nála nem a szöveg folyamatosága rejti az ellentmondást, hanem a szöveg és a poétikai alakzat egymást keresztezése. A sor és a strófa nem az elbeszélés kiegészítője, hanem éppenhogy megszakítója. A mondat az ő versében sohasem esik egybe a sorral, hanem sorközi metszettől metszetig tart. Sőt még a görög klasszikus verselési jellegzetességek sem a sor

formájában jelennek meg, hanem azok is metszettől metszetig érvényesek. Így sajátos sormondattal aszinkron jön létre. A jambusi jellegű sor szétvágja a mondatot, a rímek hangzatosan egyfajta recitálást biztosítanak, a mondat ugyanakkor az enjambement-ok segítségével a sorok között alakul, sokszor klasszikus metrikai formákkal erősítve.

Költői és versfordítói rangja a *Te meg a világ* kötet megjelenésétől nyilvánvalóvá válik, ezt mindegyik politikai rezsim – élete végéig – végül díjakban is kifejezni kénytelen. Egy 1944-ben írott levelében erről így vélekedik: „Úgy látszik, hogy »poésie pure« felfogásomat ma, jobb és bal, legalábbis ami ebből az én személyemet illeti, értené és méltányolná.” Ezt a személyes szellemi pozícióját kései emlékezéseinek, a *Vers és valóság* kiadás előtt álló folytatásában ekként határozza meg: „1932–37 táján lélekben erősen érintett az úgynevezett népi gondolat. Azután már senki, semmi. Kivéve a zenét és a szerelmet”. Ezzel a állásfoglalással egyértelműen szembehelyezkedik mindenfajta ideológiai hatással. A mindent meggondolás vágya és a mindentől kiválás kettős kényszere már élete során is, majd azt követően is számtalan félreértést alakított alakja és életműve körül, melynek élettrajzi tisztázására éppen napjainkban nyílhat alkalom. Ennek egyik szép példája lesz mai ülésünk egyik előadása is.

A *Te meg a világ* kötetet követő évtizedekben a magánember viszontagságait a költő ellenkező irányú tájékozódásával ellenpontozza: a *Különbéke* (1936), de még inkább a *Harc az ünnepért* (1938) és a személyes élettrajzát követő, az emberi életről fogalmazott eszmélkedés, a *Tücsökzene* (1947) verseiben. *Összes versei*-t 1943-ban, műfordításainak, az *Örök barátainknak* első gyűjteményét 1941-ben, a másodikat 1948-ban jelenteti meg, a politikai változások okozta félelemtől hajtva, versenyt futva az idővel. Ehhez kapcsolódik egy újabb személyes tragédia.

A Magyar Nemzet című napilap 1950. február 16-i számában a következő gyászjelentés olvasható: „Vékes Ödönné született Korzátai Erzsébet hirtelen elhunyt. Temetése csütörtökön d.u. 1. órakor a farkasréti temető halottasházából lesz.” Ezzel a gyász hírrel zárult egy huszonöt évig tartó szerelmi történet, de ugyanezzel kezdődött el az a tragikus-gyászos-elmélkedő-eszmélkedő huszonhatodik év, amelynek során megszületett a címével is ezt az évet jelző mű, *A huszonhatodik év* 120 szonettből álló ciklusa. Az emlékezés során a költő végiggondolja mindhármójuk, a kedves, a feleség és a saját szempontjából az elmúlt negyedszázad történetét az immár megválaszolhatatlan kérdésnek állandó ismételtetésével: miért vállalta magára kedvese az önkéntes halált 1950. február 12-én, szombatról vasárnapra virradó éjszaka, a Ráth György utca 54-es számú ház első emeletén lévő lakásában. Persze a ciklus jóval több ennél: intertextuális összegezés és a létezés mikéntjének meg-megújuló faggatása; a történet átgondolásának és időbeli újraírásának – sőt átírásának – kísérlete.

Olyan reménytelenül létrejött alkotások ezen évtizedek versei, amelyek az egy Igazság széthullásának tudatában az Egyes ember igazságának védelmét mégis magukba foglalják, felmutatva „az Egy álmai”-t; ezáltal a költői alkotást, mint az önmegvalósítás még lehetséges esélyét jelentik a világháborúk és személyes tragédiák hatására a történelmi-szociológiai célját veszítő ember számára; mindebből következően a hitetlenség rideg mélypontján mintha a költészet sajátos megváltást is sugallana: „két kezével egyszerre tart az isten / s ha azt hiszem, hogy rosszabb keze büntet, / jobbja emel, és fölragyog az ünnep.” A versek megoldásokat ugyan nem adnak – nem is ez a feladatuk! –, de elszánt kérdéseket fogalmaznak és a felelet hiányától szenvedő keresésre készítetnek. A *Te meg a világ* kötetben kialakított dialogikus poétikai paradigma továbbalakítását jelenti az 1932 utáni költészete: *a dialogikus poétikai gyakorlat klasszicizálódását*. Az emberi személyiségre és történelemre összpontosított dialógus átrendeződik, a mikrokozmosz a makrokozmoszban méretik meg. Lehet ez ódaian felemelő, harmonikusan kiegyensúlyozott, vagy ennek ellentétéként a különbözőést lefokozóan hangsúlyozó, a költői személyiségben és az emberi létezésben egyként megkínzó-megalázó-kiszolgáltatottá tevő. Bár mindig „magát figyeli”, egyben történeteknél mélyebb archetipusokat (igen gyakran a keleti filozófia meséit) keresi arra, hogy az ember nélküli létezés hangjait,

eseményeit, tárgyait meghallja, lássa, észlelje, – belevonja az emberi tudatba, talán az általa is fordított Angelus Silesiusra visszahallgatva alakítva az elképzelt halálban való emberi létezését, mint erre Kontor István figyelmeztet dolgozatában, és ahogy a *Tücsökzenében* maga a költő is kimondja: „De, hogy a Mindenség is csak egy Költő Agya, úgy látszik, igaz.” Ebben akarja megtalálni azután a világ esetlegességeit, benne például önmagát, belőle eredezteti veszélyeztetettségét is. A világ viszonyítottságát figyeli: a létezésben benne lévő tudatnak a léttényekkel való szembesülését teszi leírhatóvá. Kortársai közül aki ezt a lépést tudatosan nem teszi meg: Gottfried Benn. Élete vége felé is szemére veti T. S. Eliotnak poétikai váltását, a metafizika bevonását a poétikába. Ugyanakkor Rilke *Orpheus-sonettjeitől* a kései Yeatsig, az *Ash Wednesday* utáni Eliottól a *Különbéke*, a *Harc az ünnepért* és a *Tücsökzene* Szabó Lőrincéig, a „*Költőnk és kora*” című kései versét író József Attilájától Pilinszkyig, a cantók Ezra Poundjától Weöres Sándorig talán ebben kereshető a harmincas és azt követő években alakuló alkotói retorika meghatározó jellegzetessége.

A háború után a költő életmenete leegyszerűsödik: barátok vendégeként – főleg a Balaton partján – tölti nyarait és a világirodalom klasszikusait fordítja kiadók megrendeléseire.

A gyászév megfeszített műfordítói és a gyászsonettek alkotó munkája következtében 1951. október 10-én elkövetkező első trombózisát még szinte észrevétlenül, lábon húzza ki, költőbarátja, Illyés Gyula vendégeként Tihanyban. 1954 Szilveszterén a második trombózis már súlyos kórházi kezelést kíván. 1956 hosszú telén poliarthritiszben – sokizületi gyulladásban — szenved. 1957 őszén, amikor ismét rosszul lesz Illyéséknél Tihanyban, újabb trombózissal gyanakszanak. Kiderül, hogy áttételes tüdőrák okozza szenvedéseit.

1956 magyarországi megújulása meghozza a költő méltó ünneplését is. Szülővárosa éppen október 23-án, a forradalom kitörésének napján köszönti. Így a forradalom napjai Miskolcon egybefonódnak a már életében is klasszikusként ünnepelt költő jelenlétével. Akkor keletkezik versciklusa, amelyet évtizedekig monográfiám szerkesztőjével xerox másolatban őriztünk – ha több helyen megvan, biztosabban megmarad elv alapján —, és amelyet, mihelyt lehetőség nyílt rá, a Magyar Nemzetben publikáltam.

1957. május 13-án látja Tihanyban a holdfogyatkozást, amelyről utolsó befejezett, május 16-án véglegesített versét írja. Ezt még utólag elküldi a *Tücsökzene* új kiadását előkészítő neves szerkesztőnek, Domonkos Mátyásnak. A váratlanul rácsapó kór egy nagylehetőségű megújulást szakasztott meg 1957. október 3-án délután, öt perccel 3 óra előtt, a Fiumei út 17. szám alatti, vezető professzoráról Gömöri klinikaként emlegetett kórház I. emeleti 119-es szobájában.

A költőt a magyar irodalom, művészet és politikai élet nagyságainak pantheonjában, a Kerepesi úti temetőben helyezték öröknyugalomra október 8-án, nagy állami tiszteletadással. A kimért hivatalosságtól elkülönülve, a ravatal mellett rövid, a résztvevők számára alig észrevehető pillanatban barátai vélekedését Illyés Gyula, utolsó éveinek legjobb barátja fogalmazta meg: „*Barátaid, küzdőtársaid megbízásából és kívánsága szerint mondok búcsút, kedves Lőrinc. Mindazok nevében, akik képtelenek fölfogni, hogy nem vagy, mert régtől fogva jól tudják, hogy ki voltál és ki leszel: halhatatlan szellem, a legnagyobbak közül való. Se veszteségünket felmérni, se fájdalomunkat kifejezni nincs méltó szó. Köszönjük, hogy életünk alkotórésze lettél. Nyugodj békében.*” Barátai és küzdőtársai ettől kezdve, minden évben halála pillanatában tisztelgésre felkeresik sírját azóta is. Velük együtt a tisztelők újabb és újabb nemzedékei. A róla elnevezett – és mindinkább szaporodó számú – iskolák láncolatának küldöttségei.

Életműve fennmaradt szövegeinek lassan teljes kiadásával kézbe vehetővé válik. Életében, de a halálát követő időben is az újabb és újabb generációk a maguk különböző horizontjáról olvasva és újraolvasva győződnek meg költészetének poétikai értékéről. Az akadémia támogatásával a Miskolci Egyetemen létrejött Szabó Lőrinc-kutatóhely olyan tudományos műhellyé fejlődhetett, amely úgy vált a filológiai kutatás centrumává, hogy egyben Szabó Lőrinc költészetének történeti, és poétikai értelmezésére is vállalkozik. Évtizedek óta úgy

nevelem tanítványaimat, hogy ennek az életműnek egyszerre végezzék szöveg- és adatszerű feltárását és mindig újabb és újabb szempontok szerinti értelmezését. Legyen a filológia – több évezredes hagyományait követően – egyben a szöveg rejtelmeinek is feltárója.

Tisztelt hallgatóim! Pályaképet szerettem volna adni ez ünnepi alkalomból, egy kicsit a múlt századi klasszikus méltatások példáját követve e megszentelt falak között. Most hogy végére értem szövegemnek, látom, hogy a *kép* csak a *pálya* egyes pillanataira vezethette a figyelő tekinteteket. Belátom, amit a költő maga is átélt az életrajzát is követő számvetés, a *Tücsökműze* végén: „így a leltár is töredék”. De vigasztalom is magam, szintén a költő szavával:

*A szín forog, és amit elhagyok,
egészítse ki a ti álmatok.*